

Перша фахова стаття

УДК 94(477)134

ВИЗНАЧНІ ОСОБИСТОСТІ ЛИТОВСЬКО-РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Мартинчук Інна, Павлова Анна

У статті розглянуто вплив історичної особи на соціально-політичні, економічні та культурні події історії України у литовсько-руську добу. Аналіз досліджень наукового доробку окресленої проблеми, зокрема робіт М. Грушевського, Н. Полонської-Василенко, Л. Войтовича, О. Русиної, Ф. Шабульдо та інших дослідників дали можливість узагальнити зарубіжний і вітчизняний досвід вивчення особистості, визначити принципи діяльності литовських князів в українських землях означеного періоду. Окремих особистостям присвячені статті С. Полехова, В. Сентюновича-Бережного, Б. Бучинського, В. Ластовського, В. Щербака, В. Сергійчука.

У статті погляд зосереджено на розгляді життєвих шляхів видатних державних діячів литовсько-руської доби, які мали значний вплив на поступ українських земель. Саме дискусії між істориками щодо ролі аристократичних князівських родин в історії України викликають зацікавленість і зробили можливим висвітлення діяльності найяскравіших представників історії України та Литви XIV – середини XV ст.

У ході дослідження були виявлені різночитання в біографіях, зокрема у відомостях про дати народження, склад родин, ранні роки життя та появу на політичній арені, усунення яких стало одним із завдань дослідження.

Ключові слова: *етнічна історія України, Велике князівство Литовське, литовсько-руська доба, історична особа.*

В історії України XIV–XVI ст. значне місце займають представники аристократичних князівських родин Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ), а згодом – Речі Посполитої. Особа – творець історії. Цей цілком незаперечний у своїй суті вислів не завжди вважався правильним. Але змінюються часи, змінюється ставлення й наші погляди на роль особи в історичному процесі. Однак, якщо говорити про особу в історії у загальнолюдському плані, то очевидно, що вона спроможна діяти в рамках об'єктивної реальності, історичної епохи, часткою якої виступає. При такому підході стає зрозумілим, що вивчення діяльності історичної особи, особливо державних діячів, допомагає висвітленню етнічної історії певного народу, усвідомленню зв'язків ланцюга явищ і подій історичного процесу.

Як влучно зазначає О. Русина, однією з характерних рис литовсько-руської доби вітчизняної історії є її імперсональність [6, 3]. Від середини XIV

до середини XV ст. ми маємо хіба що галерею портретів (часом досить ескізних) литовських князів: Володимир та Свидригайло Ольгердовичі, Оленько Володимирович, Семен Оленькович. В історії наступного століття, як зазначав М. Грушевський, закарбувались імена лише кількох українців, котрі «гнали якусь визначну роль у публічному житті, придбали собі широкий розголос хоч би чисто офіційною дорогою, службою державі» [6, 3]. Це князь Костянтин Іванович Острозький, гетьман Великого князівства Литовського, герой московської війни та пограничної боротьби з татарами, та його син Василь-Костянтин.

Маючи цілісну й досить повну уяву про давньоруську добу, ми, на жаль, не дуже добре орієнтуємось у подіях пізнішого, ближчого до нас часу, особливо в подіях досить загадкового XIV ст., що іноді взагалі не піддаються реконструкції. Причини цього парадокса слід шукати в реаліях періоду після монгольського нашествия – руйнації традиційних підвалин життя, припиненні літописання, порушенні політико-династичних зв'язків із тими східно-слов'янськими регіонами, де ця традиція збереглася. Тож, у наявних джерелах відсутня докладна інформація щодо українських земель.

До літератури загального характеру з обраної теми можна віднести науково-популярні видання «Історія України в особах: Литовсько-польська доба» та «Історія України в особах: IX–XVIII ст.», орієнтовані на широкий читацький загал. Серед спеціальних досліджень варто назвати історико-генеалогічні дослідження «История Литовско-Русского Государства в именах и датах» Н. Іванова та «Князівські династії східної Європи» Л. Войтовича. Окремим особистостям періоду присвячені статті С. Полехова, В. Сентюновича-Бережного, Б. Бучинського, В. Ластовського, В. Щербака, В. Сергійчука. У цих працях досліджується правляча еліта Східної Європи кінця IX – початку XVI ст., а саме князі з династії Рюриківичів і Гедиміновичів, їхня роль у розвитку суспільства. Особливу увагу привернули їх персональний склад, аналіз спадкового права та шлюбної політики, вплив князів на розвиток культури, збереження державних інституцій і самої державності.

Метою цього дослідження є визначення ролі історичної особи в етнічній історії України, виявлення та усунення різночитань у життєписах видатних діячів русько-литовської доби.

Джерельну базу склали білорусько-литовські (західноруські) літописи – пам'ятки середньовічної книжності, створені у XV–XVII ст. на території ВКЛ, зокрема, «Літописець великих князів литовських», Білорусько-литовський літопис 1446 р., «Хроніка Великого князівства Литовського і Жомойтського», «Хроніка Биховця», а також історична компіляція XVII ст. «Хроніка Литовська й Жмойтська», що входить до складу хронографа «Велика хроніка». Також важливим джерелом вважаємо Густинський літопис.

У XIV ст. Велике князівство Литовське набувало форми своєрідної федерації земель-князівств, рівноправними суб'єктами якої були й українські землі – Київське (князь Володимир Ольгердович з 1363 р.), Чернігово-

Сіверське (князь Дмитро-Корибут Ольгердович), Волинське (князь Федір Любартович), Подільське князівства (князі Коріатовичі). Однак ними правили удільні князі-намісники, які призначалися з нащадків династії Рюриковичів або членів родини литовської династії Гедиміновичів.

Задля характеристики діяльності представників князівських родів виділимо певні критерії, а саме: точне датування років життя, склад родини (батьки, брати та сестри, дружина, діти), віросповідання, сфера діяльності (посада, титул), події життя і діяльності, які пов'язані з історією українських земель.

Володимир Ольгердович – перший удільний київський князь (1362/1363–1394 рр.) з литовської правлячої династії Ольгердовичів. З визначенням років життя одразу виникає проблема. Так, Л. Войтович вказує роком народження 1331 [1, 636], Ф. Шабульдо – 1335 р. [10, 618], а інші дослідники взагалі посилаються на невизначеність часу народження [6, 144]. Точний рік смерті також невідомий, але тут дослідники сходяться, що це сталося після 1398 р.

Батько – великий князь литовський Ольгерд, мати – Марія Вітебська, зведені брати – князь Сіверський Дмитро-Корибут, князь Київський Скиргайло-Іван. Про дружину Володимира відомо лише, що її звали Анна. Володимир залишив по собі трьох синів – Олександра, Івана й Андрія, а також дочку Анастасію [1, 636].

Через те, що Володимир Ольгердович був охрещений матір'ю за православним обрядом і вихований у слов'янських звичаях і традиціях, він не сприймався як чужак і швидко знайшов спільну мову з місцевим боярством. Литовський князь відстоював інтереси князівства і користувався повагою та підтримкою населення. З часом Володимир Ольгердович іменував себе «З Божої ласки князь Київський».

Досі тривають дискусії з приводу того, як і коли Володимир зайняв київський престол. Згадка про цю подію міститься в пізньому (XVII ст.) Густинському літописі. Коротко оповівши під 1362 р. про перемогу Ольгерда над трьома татарськими царками на Поділлі, літописець додав: «Сей Ольгерд и инья руския державы во власть свою прият, и Киев под Феодором князем взят, и посади в нем Володымера, сына своего» [3, 330]. При цьому в науковій літературі за браком необхідної джерельної інформації було вказано на два можливі варіанти розвитку подій у Середньому Подніпров'ї: або Володимир Ольгердович, заступивши у Києві місцевого князя Федора, від самого початку визнавав зверхність Орди й не припиняв виплату традиційного «виходу» (данини), або ж про свої права на Київ татарські хани, за висловою М. Грушевського, «згадали і нагадали литовським князям» трохи пізніше, коли вшухли усобиці в Орді, які спалахнули на зламі 1350–1360-х рр. [2, 84].

Володимир Ольгердович був одним з ініціаторів звернення литовсько-руської еліти ВКЛ до константинопольського патріарха Філофея Коккіна

з проханням поставити київським митрополитом ієромонаха Кипріяна, посвяченого у цей сан 2 грудня 1375 р. Наступні 10 років – період тісного політичного співробітництва київського князя з митрополитом Кипріяном, під впливом якого він перебував. Взимку 1379–1380 рр. Володимир Ольгердович приєднався до очолюваної великим князем московським Дмитрієм Донським антиординської коаліції північно-руських князівств і земель. Після укладення 1385 р. Кревської династичної унії між Великим князівством Литовським і Польщею у князівстві склалася напружена ситуація між офіційною владою та антиунійною опозицією, яку очолив Вітовт. Сам Володимир прийняв бік ініціатора унії польського короля Владислава-Ягайла і брав участь у деяких військових сутичках. Однак після того як у 1392 р. Ягайло і Вітовт дійшли згоди, й останніх у званні намісника фактично став великим князем литовським, ситуація для Володимира обернулася на край несприятливу.

Прийшовши до влади у ВКЛ, Вітовт, за згодою і при підтримці Ягайла, взяв курс на політичне ослаблення та ліквідацію найбільших удільних князівств. Наприкінці 1394 р., за посередництва королівських емісарів, Володимир Ольгердович був «виведений» з Києва, отримавши натомість доволі значний уділ у Поліссі з містами Копил і Слуцьк [10, 618]. Після зміщення з Київського княжого столу Володимир Ольгердович уже не брав активної участі в політичному житті.

Отже, «білими плямами» щодо життя Володимира Ольгердовича є роки його життя, суперечливими та дискусійними моментами є датування та обставини приходу його до влади в Києві. Щодо родини, то не вистачає даних про його дружину. В цілому інформація щодо його віросповідання, державної діяльності в українській землі є достатньою і дозволяє прийти до висновку, що у Києві Володимир був у ролі провідника політики Ольгерда. Він дбав про збільшення економічної та політичної ваги Києва, розширення кордонів Київського князівства, поверненню Києву реального значення загальноруської церковної столиці.

Свидригайло Ольгердович за своє бурхливе життя встиг носити титули: Великий князь Литовський (1430–1432 рр.), Великий князь Руський (між 1432 та 1440 рр.), князь Новгород-Сіверський, Волинський князь (1440–1452 рр.). Це одна з найнеоднозначних особистостей в історії України XV ст.

Щодо років життя, то також існують розбіжності: Л. Войтович зазначає 1365/1366 рр. [1, 642], у колективній праці «Історія України в особах, IX–XVIII ст.» – 1375 р. [5, 147], О. Русина рік народження не визначає [9, 472], але дата смерті встановлена точно – 10 лютого 1452 р. По материнській лінії Свидригайло є правнуком короля Юрія I Львовича та відповідно праправнуком короля Данила. Він був наймолодшим сином великого князя литовського Ольгерда Гедиміновича та його другої дружини княгині Уляни Тверської, рідний брат короля польського Ягайло [8, 326]. Першою його

дружиною була незнана з імені дочка Івана Святославича, удільного князя смоленського. Вдруге він одружився у 1430 р. з Анною, дочкою старицького князя Івана Івановича. Дітей не мав. [1, 642].

Свидригайло за наполяганням брата полишив православ'я, в якому був охрещений матір'ю, і прийняв католицьке віросповідання під іменем Болеслава у 1386 р. у Кракові. Варто додати, що щирим католиком він так і не став, був одружений на православної княжні Анні, а його найближче оточення складало переважно православні князі та бояри. Він поїхав до Угорщини, де організував боротьбу проти Ягайла та Вітовта, згодом замирився з ними, дістав Галичину та частину Сіверщини, а пізніше втік до Москви. У 1409 р. покинув московську службу і повернувся до Литви, де був схоплений і ув'язнений у Кременці, поки 1418 р. його викрав князь Дашко Острозький. З 1420 р. Свидригайло знову дістав Сіверщину, де й був до смерті Вітовта. У всіх Свидригайлових авантюрах червоною ниткою проходить те, що він завжди спирався на православних білорусів та українців. Підтримували його й литовці, які були проти інкорпорації й прагнули зберегти свою державу. Свидригайло не виявляв ні адміністративних здібностей, ні послідовності. Очевидно, українці довіряли йому як провіднику. Подальша діяльність Свидригайла буде тісно пов'язана з українськими землями.

Після смерті Вітовта литовські та руські магнати одноставно обрали Свидригайла Великим князем, Ягайло їхній вибір затвердив. Однак, польські пани на підставі того, що не брали участі у виборах великого князя, оголосили їх незаконними і наполягли на проголошенні війни. Зайняли Поділля, облягли Луцьк. Війна велася мляво, з перервами. Протистояв Свидригайлові Сигізмунд, якого теж було проголошено великим князем. На його бік стали старі литовські землі: Вільна, Троки, Ковно, Жмудь, Городно; силою забрав він і Берестя. На боці Свидригайла залишилися: Полоцька, Вітебська, Смоленські землі, Сіверщина, Київщина, Волинь, східне Поділля [8, 327].

З 1432 р. Свидригайло Ольгердович вів тривалу боротьбу з Сигізмундом за владу у Великому князівстві Литовському, в якій його підтримували українські князі, які відмовилися визнати верховенство Сигізмунда і, за твердженням літописця, посадили Свидригайла на «велике княжіння Руське» [7, 154]. Втім, ця боротьба не була суто національною, оскільки серед прихильників Свидригайла виступало чимало литовських князів і панів. У 1435 р. його війська зазнали поразки від полків Сигізмунда у битві під Вількомиром. Невдовзі на боці Свидригайла залишилось тільки Східне Поділля, він покинув Литву й повернувся лише після смерті Сигізмунда у 1440 р., отримавши у володіння Волинь і зберігши титул великого князя.

З 1440 р. аж до смерті Свидригайло жив безвіздно у Луцьку, оточений давніми слугами-русинами. М. Грушевський, розмірковуючи над феноменом їхньої відданості, через яку останні «несли за нього голову під ворожий меч і катівську сокиру», доходить висновку, що русини бачили у литовському

князеві свого вірного союзника і прихильника, а його перемога мала стати перемогою руського елемента у ВКЛ [2, 187].

Отже, вивчення біографії Свидригайла дозволяє виокремити проблемні моменти, а саме: відсутність точної дати його народження, невідоме ім'я першої дружини, невідповідність офіційного віросповідання повсякденному життю. Але наведена інформація щодо енергійної діяльності Свидригайла в українських землях, їх залучення до бурхливих подій громадянського конфлікту дозволяє стверджувати, що саме цій людині судилося стати «прапором Русі» в одному з найпомітніших спалахів руського (українського) сепаратизму – феодалних війнах 30–40-х рр. XV ст.

Олелько Ольгердович – київський удільний князь (1441/1443–1454 рр.). Роком його народження вважається 1386 р. [6, 52], смерті – 1454 р. [1, 642] або початок 1455 р. [5, 152]. Він – старший син Володимира Ольгердовича та Анни Тверської. Успадкував від батька Копильське і Слуцьке князівства. Близько 1417 р. Олелько одружився з княжною Анастасією, онучкою Дмитрія Донського, дочкою тодішнього великого князя Московського Василя Дмитровича. Цей шлюб символізував встановлення миру між двома ворогуючими сусідами – Росією і Литвою – і засвідчив високе місце нащадка Володимира Ольгердовича в ієрархії старшинства панівної династії Гедиміновичів (діти – Михайло, Семен і Варвара) [5, 152]. Щодо віросповідання, то він був православним, за родинною традицією патрунував православної церкви, особливо Києво-Печерському монастиреві, а перед смертю навіть прийняв чернецтво під іменем Алексія [1, 643].

У числі інших підписав Мельнський договір 1422 р. про укладення миру між Королівством Польським та Великим князівством Литовським і Тевтонським орденом. Користувався великим авторитетом у знаті ВКЛ. Є припущення, що його кандидатуру висунули для обрання литовським великим князем після смерті Вітовта [11, 579]. Брав участь у міжусобній війні 1430-х рр. Сигізмунд Кейстутович, здобувши перемогу і затвердившись на троні ВКЛ, ув'язнив Олелька в Кернові (нині м-ко Кярнаве, Литва), а його родину – в Утянах (нині м. Утяна, Литва). Відкрито жодних претензій на втрачене батьком Київське княжіння Олелько ніколи не висував. Є припущення дослідників Шабурьдо Ф. М і Вортман Д. Я., що, коли Вітовт помер, Олелька намагалися висунути на престол як представника старшої династичної гілки. Після перевороту 1432 р., коли від влади був усунутий лідер руської партії Свидригайло і трон зайняв молодший брат Вітовта, кандидат пропольського угруповання Сигізмунд Кейстутович, Олелько до опозиції не пристав [11, 579]. Однак у 1435 р. Сигізмунд наказав ув'язнити Олелька та його родину.

Наприкінці 1440 р. великокнязівські опікуни вирішили піти на поступки опозиції, аби встановити після тривалих громадянських війн мир у державі. Київське княжіння було відновлено і як законна отчина повернуто поміркованому князю Олельку. Гілка Ольгердовичів, яку представляв

Олелько, ще з часів Володимира Київського тісно пов'язувалася з Руссю, тож її повторне утвердження на київському княжому престолі символізувало перемогу ідеї руського автономізму. Тим більше, що, на думку багатьох істориків, під владу Олелька потрапила не лише територія давньої Київщини разом із Задніпров'ям, але й Східне Поділля з містами Врацлав і Вінниця [5, 153].

Єдиною відомою подією його правління є відвідування Києва митрополитом Ісидором, котрий зупинився в місті, повертаючись із Флорентійського собору до Москви. Тоді ж Олелько виявив прихильність до церковної унії, але зрозумівши, що вона загрожує єдності православних, змінив своє ставлення до унійців. В якості київського князя патрунував православну церкву, зміцнював її економічне становище і правовий статус. Зокрема, з цією метою також вивільнив залежних від церкви людей від підсудності князівським чиновникам [11, 579]. За його правління Київське удільне князівство на Лівобережжі Дніпра межувало з Кримським ханством по річках Овеча Вода і Самара «аж до Дінця, і від Дінця по Тиху Сосну»; на півдні й південному заході його кордони тяглися від р. Мурафи вниз по Дністру до гирла Дністровського лиману, а звідти повз Очаків – аж до гирла Дніпра і далі до Тамані [5, 154].

Отже, щодо Олелька Ольгердовича невідомими залишаються точні роки життя та князювання, мало відомостей власне про саме князювання, але, спираючись на ці дані, можна стверджувати, що роки правління Олелька були сприятливими і для Києва, і для всієї Київської землі. Спираючись на місцеву знать, Олелько досяг значної автономії від центральних віленських влад, зосередивши у своїх руках військову, фіскальну, адміністративну та судову владу на чималій території.

Семен Олелькович – останній удільний київський князь (1454–1470 рр.). Роки життя – 1420–1470 рр. [1, 644]. Він – син Олелька Володимировича та дочки московського князя Василя Дмитровича Анастасії. Дружину звали Марія, вона була дочкою віленського воеводи Івана Гаштольда, з якою мав трьох дітей – Костянтина, Софію та Олександра [4, 196].

Семен продовжував політику діда й батька, спрямовану на утвердження автономії своїх володінь від великокняжого Вільна; підтримував приязні стосунки з придворною католицькою знаттю з Литви й Чорної Русі. Зокрема, він одружився на доньці Івана Гаштольда (Гоштотва), одного з найбільших литовських магнатів, опікуна малолітнього великого князя Казимира, а свою молодшу сестру Федору видав за впливового князя Гольшанського. Інтенсивні стосунки підтримувалися і з ближчими сусідами: князь Семен скріпив їх династичним шлюбом своєї сестри з молдавським господарем Штефаном Великим. Ще одним династичним шлюбом був скріплений союз з російською панівною елітою: свою дочку Софію князь видав заміж за великого князя Тверського Михайла.

У часи правління Семена Олельковича Київське князівство об'єднало у своїх межах майже всю Центральну і Східну Україну. Наприкінці 1450-х рр. за наказом князя було здійснено «обвід» південних кордонів Київського князівства, які тяглися від р. Мурафа (притока Дністра) вниз по Дністру до гирла Дністровського лиману, а звідти – повз Очаків до гирла Дніпра і Тавані, далі – Дніпром і по річках Овеча Вода і Самара «аж до Дінця, і від Дінця до Тихої Сосни» [5, 152].

За участю Семена Олельковича і киян була остаточно розгромлена у 1455 р. орда Сеїд-Ахмеда, що з 1430-х рр. панувала у межиріччі Дніпра та Дону. Частина цієї території (лівобережжя Дніпра та Ворскли і майже до його гирла) відійшла до Київського князівства. Провадив самостійну політику щодо Кримського ханату, Молдавського князівства і Великого князівства Московського. Завдяки географічному положенню свого князівства Семен Олелькович контролював значну частину дніпровського торговельного шляху, що з'єднував Північно-Східну Русь з Кримом і країнами Сходу. Київ посідав важливе місце в системі тогочасних економічних зв'язків. Київський князь охоче користувався вигодами цієї транзитної торгівлі, і навіть через два десятиріччя після його смерті московські купці згадували про збільшення ним митних зборів у Києві [6, 54].

Князь протегував православної церкви, літературним заняттям вченого гуртка при Софійському соборі, його коштом було відбудовано Києво-Печерський монастир. Діяльність Олельковичів, Семена, як і його батька, сприяла культурно-національному піднесенню в Наддніпрянській Україні з притаманними йому ренесансними тенденціями й відкритістю впливам як греко-православного світу, так і католицької Західної Європи. Здійснені в найближчому оточенні Семена Олельковича переклади зі старовірської і латинської мов низки творів філософського та науково-природничого змісту («Арістотелеві врата», «Шестокрыл», «Космографія» та ін.), а також дві нові редакції Патерика Києво-Печерського засвідчують зростання національної свідомості місцевої еліти й освічених кіл, звернення їх до власної історичної традиції, зв'язок із державницькими аспіраціями Олельковичів, їхніми спробами повернути Києву роль значного політичного і культурного центру. Раптова смерть князя Семена наприкінці 1471 р. стала формальним приводом для ліквідації Київського удільного князівства та його перетворення на воєводство [5, 155].

Як бачимо, біографія Семена Олельковича досить повно висвітлена у джерелах і літературі, у тому числі його родинні зв'язки та діяльність як київського князя, що піклувався і про захист кордонів, і про економічний та культурний розвиток князівства.

Костянтин Острозький – представник славетного роду князів Острозьких, видатний військовий і державний діяч ВКЛ, староста брацлавський (1497–1500 рр.), вінницький (1507–1516 рр.) та звенигородський (1518–1530 рр.), староста луцький та упитський, маршалок Волинської землі (1507–1522 рр.),

каштелян віленський (1511–1522 рр.), воєвода трокський (троцький) (1522–1530 рр.), Великий гетьман Литовський (1497–1500, 1507–1530 рр.). Роком народження Костянтина Івановича приблизно визначають 1460, місцем народження гіпотетично вважається Острозький замок. Дата смерті визначена точно – 10 серпня 1530 р. [1, 514].

Батьки – Іван Острозький та Марія Бельська. Костянтин одружувався двічі: уперше – з донькою новогрудського воєводи, княжною Тетяною Семенівною Гольшанською, удруге – з княгинею Олександрою Семенівною Слуцькою, двоюрідною онукою останнього київського князя Семена Олельковича. Від першого шлюбу мав сина Іллю, від другого – сина Василя (Василя-Костянтина) та доньку Софію, котра померла у дитячому віці [6, 75].

Перші документальні згадки про молодого князя сягають 1486 р., коли він з'явився на столичному великокняжому дворі у Вільно. Протягом 1492–1494 рр. волинський княжич відзначився у бойових діях під час литовсько-руської війни, а з 1496–1497 рр. уже як досвідчений воїн очолив оборону українського прикордоння від татарських набігів у ролі намісника замків у Вінниці й Брацлаві [5, 155].

У листопаді 1497 р. Костянтина Острозького призначено першим гетьманом Великого князівства Литовського, щоб від імені володаря здійснювати командування над військом (доти такого поста в державі не було). Під час литовсько-московської війни 1500–1503 рр. у битві на р. Ведрош, що сталася 14 липня 1500 р., зазнав великої поразки і разом з іншими воєначальниками потрапив у московський полон, де перебував протягом семи років. За вірність король польський Сигізмунд I, котрий після смерті Олександра став польським королем і великим князем литовським, не тільки повернув йому всі колишні уряди, але й надав нові – маршалка Волинської землі та луцького старости – і обдарував новими земельними мастками. В руках князя Острозького зосередилася юрисдикція над більшістю української території, що входила до складу ВКЛ.

Після повернення з полону зусилля князя були спрямовані на відсіч татар, протистояння нападам та боротьбу з Московським князівством. Збереглися свідчення про битви гетьмана з татарами на теренах Галичини (1509 р.), Білорусі (1508, 1510, 1511 рр.), Волині (1512, 1516 рр.), Київщині (1527 р.). Блискуча перемога над татарами була одержана під м. Вишнівець на Волині (1512 р.), котра закріпила за ним славу видатного полководця. Переможно закінчилася битва над р. Ольшаниця на Київщині (1527 р.), під час якої було відбито 40 тис. бранців (за М. Бельським) і 80 тис. (за М. Стрийковським). Гучна перемога була одержана в битві з московським військом під м. Оршею (1514 р.). Проте Олександр зізнавав і поразки, зокрема від татар під м. Сокаль (1519 р.) [6, 73].

За військові заслуги тогочасні автори порівнювали князя Острозького з героями античної та священної історії. На ознаменування його заслуг перед ВКЛ Сигізмунд I змінив існуючий порядок місць у сенаті і признав за

Острозьким, як за троцьким воєводою перше місце серед світських сенаторів. 17 липня 1522 р. Костянтину було надано право запечатувати листи червоним воском, що було привілеєм коронованих осіб.

Князь вважається протектором православної церкви, документально зафіксовано його пожалування на храми і монастирі. На його клопотання у 1511 р. Сигізмунд I підтвердив право київських православних ієрархів на автономний церковний суд та адміністративне управління без втручання світської влади. Не раз обдарований за свої заслуги великими князями литовськими величезними земельними наданнями, Острозький став творцем майнової потужності одного з найбільших доменів, зайнявши наприкінці життя місце серед найбільших землевласників ВКЛ.

Отже, «білими плямами» біографії Костянтина Острозького є точна дата народження, ранні роки та початок кар'єри, але його родинні зв'язки та державна діяльність висвітлена досить повно. Він був одним з найбільш впливових магнатів Великого князівства Литовського, видатним полководцем. захисником православної віри.

Василь-Костянтин Острозький – представник славетного роду Острозьких, український князь, магнат, воєнний, політичний і культурний діяч, меценат Великого Князівства Литовського. Мав такі титули: князь острозький (1539–1608 рр.), староста володимирський, маршалок Волинської землі (1550–1608 рр.), воєвода київський (1559–1608). Рік народження визначений приблизно – 1526, а дата смерті – 13 лютого 1608 р. [1, 515]. Василь-Костянтин Острозький – син Костянтина Острозького від другого шлюбу батька з Олександрою Слуцькою. Від шлюбу з Софією Тарновською мав 3-х синів: Януша, Костянтина, Олександра та двох доньок: Єлизавету й Катерину.

Князь Василь, котрий після смерті старшого брата почав іменувати себе князівським родовим іменем «Костянтин», на відміну від свого войовничого батька, не прагнув військової кар'єри. Але він на власний кошт утримував 5-тисячний загін вершників для оборони українського пограниччя від татарських набігів. Князь обіймав також ряд адміністративних посад, відповідних його високому походженню. Зокрема, 1550 р. його призначено володимирським старостою і маршалком, тобто керівником війська Волинської землі, а з 1559 р. він отримав звання київського воєводи, на довгі роки перетворившись на володаря українського пограниччя або, як казали сучасники, «некоронованого короля Русі». Завдяки одруженню з донькою великого коронного гетьмана Софією Тарновською Острозький увійшов до найвищих придворних кіл Польщі, здобувши чималий авторитет при королівському дворі.

У спадок за дружиною Костянтин отримав чималі маєтки згаслого роду Тарновських, розташовані у Галичині і Польщі. Водночас наприкінці XVI ст. він почав інтенсивно скуповувати землі на Київщині й Брацлавщині. Річні прибутки князя Костянтина традиційно обраховують у 10 млн золотих, він мав можливість у найкоротший строк виставити 15–20-тисячне військо, яке

складалося з його власних бояр та шляхти – васалів дому Острозьких, котрі за умови служби князю з діда-прадіда мешкали на території Острозьких володінь [5, 161].

Найяскравішу сторінку в біографії Костянтина Острозького становить його меценатська діяльність. Перебравши на себе від батька світський патронат над православного руською церквою, Острозький мав великий вплив на формування її вищої ієрархії та загальні напрями політики.

Наскільки упевнено почувався князь Костянтин у ролі господаря Русі, показує промовиста деталь, засвідчена в одному з листів-звітів варшавського нунція Альберто Болоньєто. «Старий князь Острозький, – пише Болоньєто у серпні 1583 р., – виявив таку добру прихильність, що публічно заявив: якщо його патріарх не прийде до згоди з Апостольським престолом, то він і без нього сам прийде до згоди». Тобто князь Костянтин спершу прихильно поставився до унійних планів, але потім круто змінив точку зору, що в підсумку стало однією з головних причин провалу унійного задуму після Берестейського собору 1596 р. [5, 163].

Особливої уваги заслуговують освітні заходи князя, що розгорнулися з 70-х рр. XVI ст. Саме в цей час на його кошт засновуються соборні школи в Турові та Володимирі-Волинському, починає діяти школа при Києво-Печерському монастирі і, нарешті – знаменита Острозька академія, яку сучасники називали «тримовним ліцеєм» і «храмом муз». На кошт князя при академії діяла друкарня, з якої у світ вийшли славетна Острозька Біблія (1581 р.) та Буквар (1578 р.) першодрукаря Івана Федорова, а також чимало яскравих полемічних творів антиуніатського спрямування. Адже саме звідси, з двору князя Костянтина, почала своє життя полемічна літературна традиція, освітлена талантами вчених – острожан Герасима Смотрицького, Клірика Острозького, Дем'яна Наливайка, Мартина Броневського та ін. Нарешті, зі стін Острозької академії пішли в життя такі найпомітніші діячі першого українського національного відродження, як Захарія Копистенський та Мелетій Смотрицький, лідери церкви Іов Борецький та Іов Княгиницький, козацький гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний.

Щодо постаті князя маємо проблеми з датуванням років життя, в той час як родинні зв'язки, діяльність на державних посадах, власні ініціативи висвітлені докладно. Василь-Костянтин Острозький гідно продовжив справу свого батька щодо сприяння культурному та освітньому розвитку українських земель.

Отже, вивчення життєписів видатних державних діячів литовсько-руської доби дозволило виявити як досягнення, так і певні «білі плями». Найповніше в літературі висвітлена державницька діяльність представників князівських родів, що дозволяє оцінити внесок литовських князів у розвиток українських земель. Натомість роки життя (особливо роки народження), відомості про дружин і дітей, ранні роки життя та появу на політичній арені вимагають уточнення. Адже саме недостатня інформація особистісного

характеру, практично повна відсутність у дослідженнях мотиваційної складової щодо тих чи інших вчинків цих історичних діячів дозволяє визначити напрям подальшого наукового дослідження, яке є необхідним, оскільки представники литовсько-руських князівських родів відіграли значну роль як в історії України, так і в історії Литви.

Abstract

The article deals with the issues of the influence of the historical person on the socio-political, economic and cultural events of the history of Ukraine in Lithuanian-Russian period. The analysis of the researches of the scientific work of the outlined problem, in particular works of L. Voitovich, M. Hrushevsky, N. Polonskaya-Vasilenko, O. Rusina, F. Shabuldo and other researchers, gave an opportunity to generalize foreign and domestic experience of studying the personality, to determine the principles of activity of the Lithuanian princes in the Ukrainian lands of the designated period. Separate personalities are devoted to the articles of S. Polechov, V. Sentjunovich-Berezhnyj, B. Buchynsky, V. Lastovsky, V. Shcherbak, V. Serhiychuk.

In the article, we focused on considering the life paths of prominent statesmen of the Lithuanian-Russian period had a significant influence on the Ukrainian lands. The discussions between historians about the role of aristocratic princely families in the history of Ukraine have raised our interest in the problem and made it possible to highlight the activities of the most prominent representatives of the history of Ukraine and Lithuania from the XIV – the middle of the XV century.

In the course of the study there were discrepancies in biographies, namely in the information about the dates of birth, the composition of their families, the early years of life and the appearance on the political arena, which we tried to eliminate in our study.

Key words: *ethnic history of Ukraine, the Grand Duchy of Lithuania, Lithuanian-Russian era, historical person.*

Аннотация

В статье рассматривается проблема влияния исторической личности на социально-политические, экономические и культурные события истории Украины в Литовско-русский период. Анализ исследований научного наследия означенной проблемы, в частности работ Л. Войтовича, М. Грушевского, Н. Полонской-Василенко, А. Русиной, Ф. Шабурдо и других исследователей позволили обобщить зарубежный и отечественный опыт изучения личности в истории, определить принципы деятельности литовских князей в украинском землях указанного периода. Изучению отдельных личностей посвящены статьи С. Полехова, В. Сентюновича-Бережного, Б. Бучинского, В. Ластовского, В. Щербака, В. Сергийчук.

В статье внимание сосредоточено на рассмотрении жизненного пути выдающихся государственных деятелей литовско-русского периода,

которые оказали значительное влияние на судьбу украинских земель. Именно дискуссии между историками о роли аристократических княжеских семей в истории Украины вызвали нашу заинтересованность проблемой и сделали возможным освещение деятельности ярких представителей истории Украины и Литвы XIV – середины XV в.

В ходе исследования были выявлены разночтения в биографиях князей, а именно в сведениях о дате рождения, составе семей, ранних годах жизни и причин появления на политической арене, вопросы, которые мы пытались поднять в своем исследовании.

Ключевые слова: этническая история Украины, Великое княжество Литовское, литовско-русский период, историческая личность.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Войтович Л. Князівські династії східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. 649 с.
2. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн.; [редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін.]. Київ: Наук. думка, 1991. Т. 4: XIV–XVI віки – відносини політичні, 1993. 535.
3. Густинская летопись *Полное собрание русских летописей*. Санкт Петербург : Типография Эдуарда Праца, 1843. Т. 2. 377 с.
4. Иванов Н. М. История Литовско-Русского государства в именах и датах (Держава Гедиминовичей): Историко-генеалогическое исследование-обобщение. Книга 1. Санкт Петербург : Книга, 2003. 300 с.
5. Історія України в особах: IX–XVIII ст. Авт. кол.: В. Замлинський (керівник), І. Войцехівська, Н. Герасименко, Б. Яремченко. Київ: Вид-во «Україна», 1993. 396 с.
6. Історія України в особах: Литовсько-польська доба. Авт. колектив: О. Дзюба, М. Довбищенко, О. Русина (упоряд. і авт. передм.) та ін. Київ : Україна, 1997. 272 с.
7. Полное собрание русских летописей. Том 32. Хроники: Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного. Москва : Наука, 1975. 241 с.
8. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 1. Велике Литовсько-Руське князівство. 3-тє вид. Київ : Либідь, 1995. 608 с.
9. Русина О. Свидригайло Ольгердович. *Енциклопедія історії України: у 10 т.* Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9: Прил–С. 944 с.
10. Шабельдо Ф. М. Володимир Ольгердович. *Енциклопедія історії України: у 10 т.* Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 1: А–В. 688 с.

11. Шабульдо Ф. М., Вортман Д. Я. Оленько Володимирович. *Енциклопедія історії України: у 10 т. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.. Київ : Наук. думка, 2010. Т. 7: Мл–О. 728 с.*

References

1. Voitovych, L. (2000). *Kniazivski dynastii skhidnoi Yevropy (kinets IX – pochatok XVI st.): sklad, suspilna i politychna rol. Istoryko-henealohichne doslidzhennia [The princely dynasties of eastern Europe (end of IX – the beginning of the XVI century): composition, constellation and political role. Historical and genealogical research]*. Lviv : Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha.
2. Hrushevskiy, M. S. (1993). *Istoriia Ukrainy-Rusy: v 11 t., 12 kn.; [redkol.: P. S. Sokhan (holova) ta in.]. T. 4: XIV–XVI viky – vidnosyny politychni [History of Ukraine-Rus. T. 4. XIV–XVI centuries – political relations]*. Kyiv : Nauk. Dumka.
3. Hustynskaia letopys (1843). *[Gustynskogo chronicle]*. Polnoe sobranie russkykh letopysей. Sankt Peterburh: Typohrafiya Эдуарда Пратса, Т. 2.
4. Yvanov, N. M. (2003). *Ystoria Lytovsko-Russkoho hosudarstva v ymenakh y datakh (Derzhava Hedymynovychei): Ystoryko-henealohycheskoe yssledovanye-obobshchenye [History of the Lithuanian-Russian state in names and dates (State of Gedimino-Vichy): Historical-genealogical research-generalization]*. Knyha 1. Sankt Peterburh : Knyha.
5. *Istoriia Ukrainy v osobakh: IX–XVIII st. (1993). [History of Ukraine in persons. IX–XVIII centuries]*. Avt. kol.: V. Zamlynskyi (kerivnyk), I. Voitsekhivska, N. Herasymenko, B. Yaremchenko. Kyiv : Vyd-vo «Ukraina».
6. *Istoriia Ukrainy v osobakh: Lytovsko-polska doba (1997). [History of Ukraine in persons: Lithuanian-Polish era]*. Avt. kolektyv: O. Dziuba, M. Dovbyshchenko, O. Rusyna (uporiad. i avt. peredm.) ta in. Kyiv: Ukraina.
7. *Polnoe sobranie russkykh letopysей. Tom 32. (1975). Khronyky: Lytovskaia y Zhmoitskaia, y Bykhovtsa. Letopysy: Barkulabovskaia, Averky y Pantsyrnoho [Complete collection of Russian chronicles. 32. Tom Chronicle: Lytovskaya and Zhmoitskaya, and Bykhovtsa. Chronicles: Barkulabovskaya, Averky and Pantsyrnoho]*. Moskva : Nauka. URL: <http://litopys.org.ua/psrl3235/lytov02.htm>.
8. Polonska-Vasylenko, N. (1995). *Istoriia Ukrainy: U 2 t. T. 1. Velyke Lytovsko-Ruske kniazivstvo. [History of Ukraine: In 2 t. T. 1. Great Lithuanian-Rus principality]*. Kyiv : Lybid.
9. Rusyna, O. (2012). *Svydryhailo Olherdovych [Svidrigailo Olgerdovich]*. Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv : Nauk. dumka. T. 9: Pryl–S.
10. Shabuldo, F. M. (2003). *Volodymyr Olherdovych [Volodymyr Olgerdovich]*. Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv : Nauk. dumka, T. 1: A–V.

11. Shabuldo, F. M., Vortman, D. Ya. (2010). Olelko Volodymyrovych [*Olelko V.*]. Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv : Nauk. dumka, T. 7: МІ–О.

УДК 93/94(477)

ПОСТАТЬ СТЕПАНА БАНДЕРИ У ПАМ'ЯТТЄВОМУ ДИСКУРСІ

Теміров Богдан

Метою дослідження є аналіз відображення постаті С. Бандери в історичній пам'яті. В його основу покладені загальнонаукові та спеціальні історичні (проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, історико-біографічний) методи. Особистість провідника ОУН(б) розглянута на тлі дефініції «історична пам'ять».

Показано, що поряд із критичним ставленням до особистості лідера українських націоналістів в Україні вона досить широко меморіалізується. Водночас географія місць вишанування постаті С. Бандери доволі нерівномірна, переважає більшість їх розташована у західних областях України.

Досліджено науковий вимір пам'яті. Радянська концепція трактувала український націоналізм як «найбільшого ворога українського народу», мало місце не лише таверування С. Бандери як небажаної персони, але й її забуття. У сучасному науковому середовищі в цілому склався його узагальнений образ. Судження щодо діяльності С. Бандери коливаються від згерізованих до поміркованих, але більшість дослідників сходяться в думці про його відданість українській національній справі.

Неоднозначні оцінки постаті С. Бандери представлені у мемуарній літературі. Особи з його близького оточення відзначають патріотизм, відданість справі, організаційний хист, вихованість та інтелігентність. Опоненти апелюють до рис, які характеризували С. Бандеру як занадто амбітного, не здатного на демократичні методи діяльності. З огляду на контрверсійність постать С. Бандери цілком обросла міфами. Політичний міф про нього укладається у поняття «бандерофобія», яке застосовується для позначення потенційної загрози найближчим сусідам від виявів самобутніх рис українського народу. Наголошено, що незважаючи на палкі дискусії, постать С. Бандери міцно увійшла в історичну пам'ять українців.

Ключові слова: історична пам'ять, Степан Бандера, місця пам'яті, науковий вимір, мемуари, міфи.